

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ УЧНІВ ІЗ СПЕЦІАЛЬНИМИ ПОТРЕБАМИ

Ірина Соболевська

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
буль. Івана Франка, 24, 82100 Дрогобич, Україна*

Досліджено особливості розвитку учнів із спеціальними потребами, розглянуто своєрідність їхньої взаємодії із соціальним середовищем. Визначено поняття “соціалізація”, його головні компоненти.

Ключові слова: діти із спеціальними потребами, соціалізація, чинники соціального розвитку.

Нагальною потребою сучасного етапу розвитку демократичної освіти в Україні є створення умов для залучення кожної дитини, людини до навчально-виховного процесу із урахуванням їхніх загальних і спеціальних потреб, особливостей соціального досвіду, рівня розвитку культури, своєрідності ціннісних орієнтацій. Відповідно до філософії освіти ХХІ століття актуальною проблемою є залучення учнів групи ризику до основного потоку школярів, колективу, спільноти навчального закладу. Однією з категорій цієї групи є учні із спеціальними потребами і вадами розвитку. Зарубіжні, вітчизняні наукові дослідження засвідчують необхідність і важливість організації взаємодії дітей з різноманітних культурних середовищ, з відмінними здібностями, своєчасними і спеціальними потребами, різними ціннісними орієнтаціями в умовах спільного середовища замість відокремлення їх у спеціальні диференційовані школи, класи, групи. Організація навчально-виховного процесу учнів різних категорій шляхом удосконалення сприятливих психолого-педагогічних умов забезпечує можливості набуття соціального досвіду, досвіду міжособистісної взаємодії, саморегулювання моральної поведінки, розвитку власної особистості.

У процесі гуманізації суспільних відносин особливої уваги потребують представники найменш соціально захищених верств населення, зокрема люди із спеціальними потребами.

Зазначимо, що проблемі вдосконалення навчання і виховання учнів із спеціальними потребами присвячені дослідження А. Бондаря, М. Плоткіна, В. Слюсаренка та ін. Проблеми психічного розвитку таких учнів на різних етапах навчально-виховного процесу досліджували М. Власова, В. Лубовський, В. Лебединський, І. Кулагіна, М. Певзнер та інші;

психологічні основи формування цих учнів в загальноосвітній школі – А. Богуш, О. Жаворонков, І. Єременко та ін. Особливості організації соціально-психологічної роботи з дітьми з мовними порушеннями вивчали Г. Гроза, О. Жильцова, М. Савченко, І. Виготська та ін. Значний інтерес для нас становлять також дослідження І. Бех, Л. Виготського, І. Єфименка, Т. Ілляшенка, О. Хохліної, що розкривають зміст, методи, форми організації навчання та соціально-трудової адаптації дітей з різними вадами.

Загальні аспекти соціалізації деяких категорій учнів із врахуванням їхніх потреб у загальноосвітній школі науково досліджені.

Проте проблеми залучення учнів із спеціальними потребами до колективу, спільноти загальноосвітньої школи, створення відповідного “виховного” середовища, орієнтованого на їхній розвиток, недостатньо вивчені в науково-педагогічній теорії та практиці навчання і потребують системного дослідження.

Ми ставили за мету дослідити особливості соціалізації учнів із спеціальними потребами в умовах взаємодії із соціальним середовищем; науково проаналізувати поняття “соціалізація” особистості, що дасть змогу краще зрозуміти, чому саме діти зі спеціальними потребами не завжди адаптуються до суспільного життя разом з нормальними дітьми.

Наведемо декілька визначень соціалізації, аналіз яких дає комплексне уявлення про природу дефініцій поняття цього процесу.

У наукових дослідженнях термін “соціалізація” визначається як:

- процес перетворення людської істоти на суспільного індивіда, утвердження її як особистості, залучення до суспільного життя як активної дієвої сили (Н. Андрієнкова, М. Лукашевич, В. Москаленко);

- набуття людиною соціальних якостей, необхідних для життя в суспільстві (К. Альбуханова-Славська, В. Пазенко);

- засвоєння особистісного, соціального досвіду, цінностей, норм, установок, що властиві суспільству й соціальним групам, до яких вона належить (В. Андрущенко, Л. Бондаренко).

Незважаючи на деякі відмінності у визначенні терміна “соціалізація” особистості, доцільно виокремити спільні, критеріальні ознаки цього процесу, а саме:

- процес розвитку, динаміки, якісних змін;
- оволодіння людиною соціальними якостями, які визначають її як представника суспільства;

- поняття соціальне (соціальний досвід, цінності, норми, установки тощо), що притаманне суспільству і допомагає людині адаптуватися в ньому.

До виокремлених ознак поняття “соціалізація” особистості доцільно додати взаємодію людини із соціальним середовищем, що виявляється у різних видах суспільної діяльності. Саме у діяльності особистість вступає у

різноманітні соціальні зв'язки, бере участь або організовує різні форми спілкування, виконує різні соціальні, внутрішньогрупові, міжособистісні, індивідуальні ролі.

На нашу думку, важливим аспектом процесу соціалізації особистості є її власна активність. Як доводять наукові дослідження, процес набуття соціального досвіду або якостей не є процесом механічного перетворення людини в суспільну особистість. Усі зовнішні впливи діють через внутрішні особливості людини (потреби, інтереси, мотиви тощо) та її набутий досвід взаємодії із середовищем. Тому її ставлення до соціальних цінностей, а також до самих зовнішніх впливів і конкретної ситуації зумовлює відповідну поведінку, вчинки.

До категорії учнів із спеціальними потребами належать ті, у процесах розвитку яких простежується порушення мовлення, органів слуху, зору, пізнавальних процесів. Наукові дослідження зазначають різні причини таких відхилень, що зумовлені як біологічними, так і соціальними чинниками. Загалом ці причини не залежать від самих осіб, їхньої поведінки, проте мають значний вплив на їхній розвиток. На відміну від поширених наприкінці ХХ ст. термінів “вади”, “аномалії” в сучасній літературі переважно застосовується термін “спеціальні потреби”, що вказує на своєрідні особливості розвитку людини, її потреби, а не її недоліки (І. Д. Бех, А. М. Богущ, В. М. Ямницький та ін.). Цей термін засвідчує можливість успішного розвитку особистості в соціальному середовищі за умови цілеспрямованої, педагогічно доцільної організації цього середовища. Своєрідні особливості розвитку людини виявляються у:

- неспроможності бути залученим до різноманітних, бажаних видів, форм діяльності, що гальмує задоволення усіх особистісних потреб дитини (потреби в самоствердженні, усвідомленні своєї значущості, розвитку), а тому зумовлює усвідомлення відсутності деяких здібностей;
- недостатньому рівні участі у різних видах діяльності, особливо привабливих, що обмежує можливості міжособистісної взаємодії з іншими учнями, розвиток потреби у спілкуванні з ними.

Ці потреби здатні сприяти розвитку й вдосконаленню інших здібностей, особливостей учнів; неспроможність задовольнити деякі потреби в конкретній діяльності дає можливість компенсувати її розвиток шляхом досягнення успіхів в інших сферах життя. На соціалізацію особистості, зокрема учнів із спеціальними потребами, впливають багато чинників, мікрочинників, від яких залежить подальший розвиток дитини.

Сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом їхньої матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження і передання культурних цінностей від покоління до покоління. Особливу роль відіграє стиль сімейного виховання, загальний психологічний клімат сім'ї,

ставлення батьків до дитини. Особливо важлива повна сім'я. Відсутність одного з батьків веде до появи страху та невпевненості в собі, що ускладнює засвоєння соціального досвіду. З перших днів появи дитини на світ сім'я покликана готувати її до життя і практичної діяльності, в домашніх умовах забезпечити розумну організацію її життя, допомогти засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набуті власного досвіду поведінки й діяльності. Саме батьки повинні вчити дитину будувати розумні взаємини з однолітками у дворі. Саме в оточенні з однолітками учень шліфує свій характер, позбавляється недоліків. Сім'я насамперед повинна забезпечити своїй дитині захист у навколишньому середовищі. Для дітей із спеціальними потребами потрібно створити психологічне комфортне середовище, що оточує людську особливість. Безсумнівно, клімат, різноманітні природні умови та ресурси впливають на спосіб життя учня. Найбільшою мірою на розвиток учня впливають умови, в яких учень живе і з якими постійно стикається. Наприклад, діти зі значними відхиленнями у психофізичному, а саме у розумовому розвитку більше залежать від несприятливого впливу середовища, що може зумовлювати формування негативної Я-концепції, залежно від оточення чи конфлікту з ним. Боязнь бути неприйнятним, відкинутим у спільноті, штовхає дитину "назад" у більш безпечний світ сімейного спілкування. Сім'я стає своєрідним притулком від психотравм соціуму, майже єдиною сферою життєдіяльності учня, де він сподівається на самоствердження й самоприйняття. Як наслідок сім'я з чинника розвитку у більшості випадків перетворюється на його гальмо: дитина не вчиться долати перешкоди у спілкуванні з ровесниками, розвивати ті особистісні риси які, незалежно від дефекту, дали б змогу дитині знайти шляхи самореалізації.

В умовах важкого дефекту (наприклад, тотальна та порціальна сліпота), діти уникають недобррозичливого, недовірливого спілкування з педагогами та своїми зрячими однолітками, тяжіючи переважно до спілкування в сімейному колі, оскільки, за їхніми словами, саме батьки для них є найбільшим авторитетом і саме їм сліпі діти найбільше довіряють.

Психологічні дослідження засвідчують, що у процесі навчання у школі в учнів формується низька самооцінка, негативне ставлення до власної зовнішності, що зумовлено байдужим ставленням оточуючих, їхніми не завжди позитивними оцінками; пасивність і нездатність таких учнів протидіяти впливу середовища ускладнюють вироблення адекватної незалежної самооцінки, оскільки бідність, когнітивна спрощеність Я-образу, його залежність від травматичного негативного досвіду спілкування зі значущими особами зумовлює негативне ставлення до себе. Водночас низька самооцінка призводить до постійного невдоволення собою, зневіри у власні сили, інколи навіть – до самозневаги. Такі учні часто мають труднощі в спілкуванні та прагнуть уникати неприємних в їхньому розумінні контактів.

Недостатня самоповага зумовлює низький рівень соціальних домагань учнів із спеціальними потребами. Такі діти часто відмовляються від мети, завдань, поставлених перед ними, бо не вірять у власні сили. Діти з особливими потребами повинні вчитися з іншими дітьми. Л. Виготський зазначає: "...дитина з спеціальними потребами являє собою якісно відмінний, своєрідний тип розвитку. Як з кисню та водню виникає не суміш газів, а вода, так само особистість бідної на розум дитини є щось якісно інше, ніж просто сума недорозвинених функцій та властивостей". Дитина, розвиток якої ускладнено дефектом, не є менш розвиненою, ніж її нормальні однолітки, а інакше розвиненою. Отже, від результату компенсації, порушень особистості залежить ступінь її проблемності й нормальності.

У нашому суспільстві діти із спеціальними потребами здебільшого навчаються у спешколах. Це призводить до того, що відбувається соціальне маркування такої дитини як людини з дефектом, неповносправної, неповноцінної. Лише спільне навчання дітей може сприяти ефективній адаптації учнів із спеціальними потребами в суспільстві, вирішенню проблеми входження у колектив ровесників.

Отже, сприяння соціальному розвитку учнів із спеціальними потребами в загальноосвітній школі полягає у створенні психологічно-комфортних умов для навчання та спілкування, взаємодії дитини з порушеннями в освітньому закладі.

У майбутніх дослідженнях важливо розглянути особливості компенсації порушень у розвитку учнів шляхом організації корекційної роботи з ними, а також завдяки своєрідності впливу соціальних чинників на їхній розвиток.

1. Бех І. Д. Теоретичні засади розвитку аномальних дітей // Педагогіка і психологія. 1995. № 4. С. 147–155.

2. Виготський Л. С. Детская психология // Собр. соч.: В 6 т. М., 1984. Т. 4.

3. Ілляшенко Т. Д. Навчання та соціально-трудова адаптація дітей з затримкою психічного розвитку // Педагогіка і психологія. 1996. № 2. С. 127–135.

**ASPECTS OF SECONDARY STUDENTS
WITH SPECIAL NEEDS SOCIALIZATION****Iryna Sobolevs'ka***Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych,
Ivan Franko Str., 24, UA – 82100 Drohobych, Ukraine*

The article describes some aspects of social development of secondary school students with special needs. It also analyses the specificity of these students' behavior in social environment. The article considers the main aspects of the term socialization and its ingredients.

Key words: socialization, students with special needs, factors of social development.

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2003
Прийнята до друку 15.01.2004